

„Ma hideg van.” A hideg és a vaszjugáni hantik

Nagy Zoltán

PTE BTK TKI Néprajz - Kulturális Antropológia Tanszék
HUN-REN BTK Néprajztudományi Intézet

In my study, I deal with the anthropological aspects of perception in connection with a recent study by Katalin Sipőcz. Many people consider anthropology to be a science centred on vision and narration, which does not pay enough attention to the experiences of other senses. Sensual anthropology, which wants to reckon with this one-sidedness, draws attention to the fact that in addition to the Western basic attitude that results in the ocular-centricity of anthropology, there are also other sensory/perception systems, the understanding of which can lead to a better understanding of the given societies.

In connection with this problem, I review the experiences related to the perception of cold during my fieldwork among the Khantys in Western Siberia. The Khantys of Vasyugan express the temperature on the basis of different scales, expressing themselves with a specially understood Russian vocabulary. In addition to observing the thermometer and skin perception, cold and heat are also inferred with other sensory experiences, our perception is inherently synesthetic, which only we break down into separate senses and sensations. Different series of associations are connected to the cold, which may be radically different from our associations. Cold is a complex symbolic code for the Khantys of Vasyugan, which simultaneously means purity, freedom and activity, as well as peripherality.

The inclusion of a wide range of perception in the research has serious consequences for the practice of anthropology and fieldwork as well. In order to understand the perception of other cultures, we must experience their sensory perception ourselves, or at least experience what they feel. In order to understand this, I interpret an entry in my field diary from 2001, with the help of which I came closer to understanding the cold, and thus the Khantys. But it must be clear that my personal experience influencing understanding is different from the experience of the Khantys, we can only really understand their perception if we get to know their stories as well. Anthropology therefore, despite its efforts to include as wide a range of perceptions as possible in its research, is still locked in the world of narration: it can only really understand the experiences of local people with the help of their texts about them, and it is best to convey its own - and other people's - experiences only in text.

keywords: sensorial anthropology, cold, fieldwork, Khanties

kulcsszavak: érzékek antropológiája, hideg, terepmunka, hantik

Sipőcz Katalin nemcsak azért áll hozzám közel, mert pályáink párhuzamosan haladtak egymás mellett, az övé egy obi-ugor nyelvvel foglalkozó nyelvészként, az enyém egy obi-ugor nyelvű néppel foglalkozó kulturális antropológusként; vagy, mert sok személyes találkozás, közös élmény, és a baráti kollegialitás érzése kapcsol össze minket; hanem azért is, mert számtalan olyan kérdéssel foglalkozott, amelyek számomra, szorosabban vett szakmám számára is érdekesek, fontosak. Sorolhatnám azokat a lexikai szemantikai kutatásait, amelyek az antropológusok számára is fontos megállapításokat tartalmaznak a színelnevezésektől¹ kezdve a térbeli tájékozódás (Bíró–Sipőcz–Szeverényi 2019. és Szeverényi–Sipőcz–Bíró 2022) vagy éppen a testrésznevek (Sipőcz 2006 és 2015). kérdéséig. Bármelyikhez lehetne kapcsolódnom, hogy köszöntsem őt hatvanadik születésnapján, most azonban hadd keressek találkozási pontot egy egészen friss kutatásához, amelyet az érzékelés igei kifejezésének szentelt kollégáival együtt (Kubitsch–Sipőcz–Szeverényi 2023). Szövegükben három finnugor nyelv érzékelésigéit tipologizálják, górcső alá veszik az érzékelés igei kifejezései és az evidencialitás közötti kapcsolatot, illetve levonják a lehetséges következtetéseket az alanyelv érzékelésigéire vonatkozóan is, sokban finomítva az eddig kialakult képet.

¹ Egyik fő kutatási témájának összefoglalása: Sipőcz 1994.

Az érzékelés mint téma saját, a Vaszjugán mentén élő hantik között végzett kutatásaim során is gyakran előkerült,² nem annyira tudatos kutatási témaként, mint inkább elszórt megjegyzések, észrevételek formájában. Talán az sem meglepő, hogy az érzékelés tárgykörében a hideg volt az, amiről a legtöbb jegyzetem van, hiszen ez az, amit Szibéria kapcsán sztereotipikusan mindig fel szoktak emlegetni, ez az, amitől a terepkutatót a legjobban féltik, és ez az egyik olyan terepkörülmény, amely kapcsán a terep és az otthon között a legerőteljesebb különbséget lehetett megtapasztalni.

A hidegről, vagyis tágabban a hőmérsékletérzékelésről nem tudok olyan típusú szöveget írni, mint amilyent Sipőcz Katalinék. Ennek nemcsak a nyelvészeti ismeretek terén megmutatkozó hiányosságaim az okai, hanem az a nyelvi helyzet is, amelyben kutatásomat végeztem. Kutatásaim elején, 1992-ben az idősebb generáción belül még több olyan emberrel találkozhattam, akiknek hanti nyelvismerete kommunikációs szintű volt, sőt néhánynak közülük a hanti nyelvű társaság egyszerűbb is volt, mint a hibásan eltanult orosz nyelvű beszélgetés. Azonban már ekkor is ők voltak elenyésző számban azokhoz képest, akiknek egyértelműen az orosz volt az első nyelve, így már ekkor sem válhatott a hanti a kutatásom nyelvén. Mára – biztos állíthatom – nincs olyan vaszjugáni hanti, aki a vaszjugáni hanti nyelvjárást folyékonyan tudná használni, azt aktívan birtokolni, a Vaszjugán mellett élő hantik anyanyelvén az orosz vált.³ Terepmunkám ezért orosz nyelven zajlott, így, ha a recens nyelvhasználatot vizsgálnám, akkor annak legfeljebb az orosz nyelv dialektológiai vizsgálata szempontjából lenne haszna. Megpróbálom tehát más szempontból megközelíteni a kérdést.

Tanulmányában Sipőcz Katalin és társai idézik Viberg evolúciós pszichológiai alapokon álló elméletét (Viberg 1984) az érzékelésigék, ezen keresztül az érzékelés rendszeréről: „Modellje alapján Viberg az érzékelésigék hierarchiáját is felvázolja, mely modellt történetileg is relevánsak tart: LÁTÁS > HALLÁS > TAPINTÁS > ÍZLELÉS, SZAGLÁS. A fenti hierarchia azt jelenti, hogy a LÁTÁS a leggyakoribb, legáltalánosabb, elsődleges érzékeléstípus, másodlagos a HALLÁS, és így tovább”

² Terepmunkáimat az Orosz Föderációban, a nyugat-szibériai Vaszjugán mellett végeztem 1992 óta, összesen megközelítőleg két évet eltöltve a terepen. A Vaszjugán vidéke ma közigazgatásilag a Tomszki megye Kargaszoki járásához tartozik. Kutatásaim központja Novüj Vaszjugán település, illetve annak külsősége, az állandó lakossággal nem rendelkező Ozernoje szállás. A vaszjugáni hantik a harmincas-negyvenes évek erőszakos sztálini telepítési programjai, majd az ötvenes évek végén kezdődő, az olajbányászat fellendülése által motivált migráció hatására néhány évtized alatt lakóhelyükön túlnyomó többségből elenyésző kisebbséggé váltak. A hantik és a „nem hantik”, helyi szóhasználatban „oroszok” között sokrétű kapcsolatrendszer alakult ki, ami nagyfokú asszimilációhoz, és sajátos identitás- és etnicitás-alakzatokhoz vezetett, a vaszjugáni hantik gyakorlatilag feloldódtak a betelepült orosz, illetőleg nem hanti eredetű lakosságban.

³ A nyelv helyzetéről, a terepmunkám és a nyelvismeret kapcsolatáról l. Nagy 2021: 52–54.

(Kubitsch–Sipőcz–Szeverényi 2023: 335). A megközelítés alapja tehát az, hogy a látás az elsődleges, legfontosabb érzékelés, a többi ehhez képest másodlagos, többedleges.

Az érzékszervek közötti rangsor felállítása, a látás mindegyik fölé emelése a klasszikus kulturális antropológiának is sajátja volt. Összefoglaló tanulmányában Robben az antropológiát látás és narrációcentrikus tudománynak titulálta, sőt e kettő között kapcsolatot mutatott ki. Szerinte a látáson kívüli érzékszervek elhanyagolásához az antropológia szövegcentrikussága vezetett, vagyis az, hogy annak ellenére, hogy a világ komplex érzékszervi megtapasztalása túlnő a szövegbe önthetőségen, elsősorban narratív reprezentációkat termel a vizsgált társadalmakról (Robben 2007: 385).

Mire vezethető vissza az antropológiának ez az ocularcentrizmusa, vagy másnéven vizualizmusa?⁴ Egyrészt következik a nyugati kultúra alapvető beállítottságától. Herzfeld gondolatmenete szerint az euro-atlanti világot meghatározza a kartézianus logika, amely dichotomikusan gondolkodik a test és az elme, vagyis az érzékek és az eszmék területeiről. Ebben a keretben az elme a központja a logikus értelemnek, amit egyértelműen a vizuális tapasztalatok uralnak (Classen 1998).

Ez azonban nem mindig volt így. Az európai kultúra Le Breton szerint két alapvetően eltérő érzékszervi kultúrára épül, a halláson alapuló zsidó, és a látáson alapuló görög kultúrára (Le Breton 2017: 22–25). A kereszténységben összeolvadó szemita és hellenisztikus hagyomány két eltérő nyelvi modellen alapul – idézi Boman Le Breton – ahol „a látás privilegizálása logikus gondolkodáshoz és statikus (időtlen) világképhez, míg a hallás hangsúlyozása a pszichológiai megértéshez és dinamikus világképhez vezet, vagyis egy olyan episztemológiához, amely az események, az élet, és a történelem felé irányul.” (Boman 1960: 202-t idézi Le Breton 2017: 23–24). A látás a 16–17. században vált egyeduralkodóvá, elsősorban a technika fejlődésének, a nyomtatás és a nyomtatott könyvek széleskörű hozzáférhetőségének, és az optikai találmányoknak (teleszkóp, mikroszkóp) köszönhetően (Le Breton 2017: 25–30; McLuhan 1962; Ong 1967; Ong 1969; Herzfeld 2007: 434). A teleszkóp más rálátást adott a távolságra, a térre, amit az egyre szaporodó térképek vizuálisan is megjelenítettek. Az orvostudomány is eltávolodott a közeli, vagyis a szagokon, tapintáson és ízlelésen alapuló reneszánsz diagnosztikától a távoli, látáson alapuló felé, mert az anatómiai színházak újfajta tudást adtak az emberi test belsejéről, a mikroszkópok korábban elérhetetlen dolgokat tettek a látás számára hozzáférhetővé, míg jóval később a röntgennel kezdődő orvosdiagnosztikai eljárások már a bőr alá is beláttak (Le Breton 2017: 26–29; Falk 1994: 10). A felvilágosodás, és elsősorban Descartes (2016) hatására a látás folyamatosan kiszorította a világ

⁴ Megjegyzendő, hogy ez elsősorban az adatgyűjtés, a terepmunka gyakorlatát jellemezte, az antropológia sokáig idegenkedett a képi megjelentéstől (Taylor 1996).

megismerésének legitim lehetőségei közül az egyéb érzékszerveket, privilegizálva számára az objektivitás lehetőségét, míg a többi érzékszervet szubjektívnak, félrevezetőnek titulálta, és megbélyegezte a kellemet-lenség, a higiénia hiánya és az erkölcstelenség bélyegével (van Ede 2009: 62–63; Dubord 1995; Jütte 2005; Stoller 1989).

Foucault (2000) alapozva van Ede mellett érvel, hogy a látásalapú világnézet egyeduralma a megtapasztalás más lehetőségei fölött valójában a hatalmi struktúrák, vagyis az európai, férfi (Classen 1997), értelmiségi tekintet kivetülése, amely érzéketlenné tette (anesztézia) a nyugati kultúrát: „A nyugati elitnek valóban hosszú időre sikerült minden szagot és ízt száműznie a városokból, a virágokból, az élelmiszerekből, és sikerült különösen az érintést és az érintve-levést a minimálisra csökkentenie” (van Ede: 63). Ez a kolonialista, hierarchizáló, Herzfeld szerint egyenesen rasszista szemlélet az, amely a vizualizmus egyeduralmához vezetett az antropológiában: „az »alacsonyabb rendű« érzékszerveket az »alacsonyabb rendű« fajokkal hozták összefüggésbe. Mivel a látást és kisebb mértékben a hallást a »civilizált« nyugatiak uralkodó érzékszervének tekintették, a szaglásról, ízlelésről és tapintásról azt feltételezték, hogy a »primitív« nem-nyugatiaknál dominálnak” (Herzfeld 2007: 436).

A modern antropológián belül a fenomenológiai alapozású érzékek antropológiája kiemelt jelentőséget tulajdonít a világ megismerésében az érzékeknek. Herzfeld szerint „Az érzékek antropológiájának alaptétele, hogy az érzékszervi észlelés kulturális és fizikai aktus is: a látás, hallás, tapintás, ízlelés és szaglás nemcsak a fizikai jelenségek felfogásának eszközei, hanem a kulturális értékek átadásának útjai is (Herzfeld 2007: 431). Kiemelendő, hogy nemcsak az önmagában elégtelennek tekintett látásról, hanem a többi érzékszervről is beszélnek, visszaadva a „közeli” érzékelések legitimitását a megismerésben. Kiemelt témává vált, hogy hogyan konstituálja a világot (Howes 2004: 1) a hang (Feld 1996; Ree 1999; Rice 2003; Hall–Lashua–Coffey 2008), az íz (Stoller 1989; Falk 1994), a szag (Stoller 1989; Classen, Howes–Synnot 1994; Stoller–Olkes 1987) vagy éppen a tapintás (Classen 2005), de a különböző érzékelések által együttesen közvetített „világkép” megjelenítésére is igény mutatkozik (Howes 1991). Van Ede kiemelkedően fontosnak tartja e más érzékelérendszer bemutatását, mert: „az érzéki antropológia radikális, fenomenológiai megközelítése (...) olyan kozmológiákkal szembeállíthatja a nyugati világképet, amelyeket nehéz pontosan lefordítani az eurocentrikus világképre.”⁵ De nemcsak arról van szó, hogy más társadalmak más érzékekre helyezik a hangsúlyt, hanem az is megkérdőjeleződik, hogy az érzékek

⁵ van Ede 2009: 62.

európai rendszere, az öt érzék megkülönböztetése univerzálisnak tekinthető-e (Classen 1993: 2–3; Herzfeld 2007: 432–433; Robben 2007: 385; Le Breton 2017: 17).

A hideg a vaszjugáni hantik szerint

Nyugat-Szibériában, a vaszjugáni hantik között a hőmérséklet megítélésére különböző skálák működnek.⁶ Más tekintenek hidegnek vagy melegnek nyáron, és más télen. Amivel most foglalkozom az a télen érzékelt hideg. Az időjárás itt szélsőséges, nyáron akár +35°C is lehet, míg télen elérheti a -50°C-ot; az átlaghőmérséklet januárban -21°C, júliusban +19°C. A tél itt a helyiek megítélése szerint általában október közepétől április végéig tart, ami nem jelenti azt, hogy ne lehetne máskor is télies az idő: igazából csak a július az a hónap, amikor meglepődnek, ha esik a hó.

Ez a tél egy közép-európai számára elejétől végéig hideg, a hőmérséklet leírása legfeljebb a nem annyira hidegtől a rettenetesen hidegig terjed. A hantik azonban határozott különbséget tesznek egyes hőmérsékleti tapasztalatok közé még akkor is, ha télen a legritkább esetben mutat a hőmérő plusz fokokat. Télen is lehet meleg, lehet hűvös, hideg, vagy akár fagy is. Úgy tűnik tehát, hogy a téli hőmérsékleti tartományt ezzel a négy hőmérséklet-fogalommal osztják fel. Ezeket ugyan nem lehet pontosan meghatározni, de 0 C° körül számukra egyértelműen meleg (*тепло*) van, 5–10 C° körül hűvös (*прохладно*) kezd lenni, 15 C° alatt már inkább hideg (*холодно*) van, míg 25–30 C° körül kezdődik az, amit fagynak (*мороз*) neveznek.

A vaszjugáni hantik hőérzékelését nem csak én kapcsolom egy fix skálához, nem véletlen fejezem ki Celsiusban, hiszen ezt a rendszert ők maguk is használják. Szinte minden házban, szinte minden ablakban ott a hőmérő, hogy bentről is le lehessen olvasni a külső hőmérsékletet. A reggelek egyik első mozdulata odasétálni az ablakhoz, és megnézni, mit mutat. Napközben is folyamatosan felhívják egymás figyelmét arra, hogy hány fok van, a más házban élők összevetik tapasztalataikat, észleléseiket. Amúgy is rengeteget beszélnek az időjárásról, extrém melegben vagy hidegben különösen, és ekkor rendszeresen megnevezik a hőmérő mutatta értékeket is.

A fentebb megnevezett hőmérsékletek viselkedési normákat is előírnak. Télen a meleg nem számít jó időnek, mert rosszat tesz a hónap, megroggyantja, nehézzé teszi a közlekedést, nyirkossága miatt kifejezetten kellemetlennek tartják. Ellenben a hűvös, de még inkább a hideg ideális téli időt takar: a hó állapota ekkor a legalkalmasabb a közlekedésre, és ekkor kedvez az időjárás a téli munkáknak: a

⁶ A hőmérséklet nyelvi kifejezési formáival foglalkozó nyelvészet egyik alapkérdése, hogy „a nyelvek nyelvi kifejezései segítségével hogyan tagolják a hőmérsékleti tartományt, és hogyan használják a hőmérsékleti kifejezéseket a hőmérsékleti tartományon kívül”. (Koptjevskaja-Tamm 2015: 1)

vadászatnak, a jég alatti halászatnak, a favágásnak. A fagy ugyancsak nem számít ideálisnak, mert veszélyeket rejt, gyakran okozza a bőr elfagyását, és igen gyakori halálokként is beszélnek róla: igazi fagy idején a szabadban tartózkodni, fagyos vihar alkalmával az erdőben rekedni kifejezetten veszélyes, de elsősorban részeg emberek azok, akik egy-egy tivornya után, közben eltűnnek, és kihűlnek, megfagynak. Fagy, különösen erős fagy idején legszívesebben ők is a ház melegében tartózkodnak.

Érdemes megnézni azt is, hogy mit jelent számukra a hideg, milyen tapasztalatokból következtetnek a hőmérsékletre a hőmérőn túl. A legfontosabb nyilván a bőr közvetlen vagy közvetett hőérzékelése, de más módokon is érzékelik, helyesebben észlelik a hideget, egyéb tapasztalatok is oda vezetnek, hogy egy helyzetben azt mondják, „hideg van”, „ma fagy”. Leggyakrabban vizuális tapasztalatokból következtetnek a hidegre. Ha feltűnően tiszta az idő, akkor mondják, hogy „Látszik, hogy hideg van.”⁷ Melegre következtetnek, ha szürke, ködös, szinte színtelen az idő, ha „nedves felhők” vannak az égen. Amikor dermesztően ragyognak a csillagok, szinte mindegyiket lehet látni, egyértelmű jele annak, hogy fagy van. Igazán hideg éjszaka után a fák zúzmarások, fehérek lesznek, és fagyban ereszkednek le igazán a fenyőfák ágai is, amelyek egyébként inkább felfele állnak. Ha a nap körül halo-jelenség látszik az égen, abból is arra következtetnek, hogy fagy van, vagy az lesz. A faluban a kövéren gomolygó füst jelzi a komoly hideget. De az ablakra pillantva hőmérő nélkül is látszik a fagy a vastag rétegben lerakódó jég formájában. Melegben viszont „*sír az ablak*”, olvad, csöpög a jégréteg. Ha kinyitjuk az ajtót, és lefagy körülötte a pára, az is a kinti extrém hidegre utal.

Hanghatásokból is tudni lehet, hogy komoly hideg van. Ezt jelzi a hó kristályos csikorgása, amikor úgy ropog a hó, mintha üvegszilánkokon lépkednénk; ha a terület fölött átrepülő távolsági repülőgépek, „vüszotnyik”-ok⁸ hangja a forró serpenyőben sülő olaj hangjára emlékeztet; vagy ha a fejünk fölött magasan elrepülő madarak szárnycsapásait olyan hangosnak érzékeljük, hogy ijedtünkben behúzzuk a nyakunkat. A házban fekvé is tudni lehet, hogy egy téli éjszakán kint erős fagy honol, mert hatalmas puskaördülés-szerű roppanások jelzik, hogy egy-egy fa megadta magát a hidegnek, és megrepedt.

Más testi, tapintáson alapuló tapasztalatokból is következtetni lehet a hidegre. Megváltozik például a fa viselkedése: ha meleg van, nehezen törik a faág, inkább meghajlik, hidegben ellenben könnyedén elpattan. Éppen ezért a tél a fáhasogatási szezon, hiszen a csonttá fagyott fa a fejsze alatt könnyedén hasad, mint az üveg, szétpattan.

⁷ A továbbiakban a dőlt betűkkel szedett szövegek terepmunka-naplóimból származó idézetek, melyeket magam fordítottam.

⁸ A magas jelentésű *высокий* melléknévből képezve.

A fentieket végiggondolva az látszik egyértelműnek, hogy a hideg érzékelésében – és általában az érzékelésben – nem lehet különválasztani a különböző érzékszervek üzeneteit. „Létezésünk minden pillanata érzékszerveink teljes skáláját szólítja meg” (Le Breton 2017: 17), vagyis az érzékelés nem szétszálazható, nem válik szét külön-külön érzékszervi tapasztalatokra. Afféle konvergens érzékeléscsomók működnek, ahogy láttuk, a bőr, a tapintás, a hang és a vizuális élmények együttesen utalnak arra, hogy hideg van; ha beszélgetés közben az egyikre felhívják a figyelmet, az nem egy egyszerű jelre mutat rá heurisztikusan, hanem egy jelköteg egyik látványosabb aspektusára hívja fel a figyelmet. Valójában az érzékelésünk eredendően szinesztetikus,⁹ csak mi bontjuk azt szét külön érzékekre, és kapcsolunk bizonyos jelentéseket bizonyos érzékelésekhez.¹⁰ Le Breton szavaival „Az érzékeket csak úgy tudjuk elkülöníteni és külön-külön megvizsgálni, ha a világról alkotott általános érzékelésünket dekonstruáljuk. Az érzékek mindig a maguk teljességében vannak jelen.” (Le Breton 2017: 18).

A hideg azonban nemcsak önmagában, mint érzet van jelen a hantik világában, hanem hozzá különböző asszociációs sorozatok kapcsolódnak. Mivel „a testi érzékelés és a kulturális érték minden időben kölcsönösen részei egymásnak” (Herzfeld 2007: 434), a hideg érzetéhez is olyan értékek kapcsolódnak, amelyek jelentéssel töltik fel, és ezek a jelentések a mi jelentéseinktől adott esetben élesen el is térhetnek. „Az érzékszervi észlelés elsősorban jelentések kivetítése a világra” (Le Breton 2017: 3), melyek közül a hideg egyike az olyan érzeteknek, amelyek a hantik társadalmában kiemelkedő jelentésekkel bír, olyan szimbolikus kód, amivel a hantik „rendezik és integrálják” a világot (Herzfeld 2007: 438). A hideg a hantik számára komplex szimbolikus kód, ami egyszerre jelenti a tisztaságot, a szabadságot és az aktivitást, illetve a periferialitást is.

Mit jelent az, hogy a hideg a **tisztasággal** asszociálódik? A hosszú őszi esők, a tél eleji latyakos, hóeséses-hóolvadási idő után, amikor az idő szürke és nedves, köd üli meg a tájat, a világ sárban úszik, a levegő nyirkos, alig várják, hogy végre hideg legyen, eltűnjön a latyak, fagyjon be és meg minden. Az őszi idő piszkos, nem tiszta, ellenben ha beköszönt a hideg, a világ fehér és tiszta lesz, a latyak megfagy, a levegő és a látóhatár kitisztul. Számtalan esetben fogalmazódott meg a vágy a tiszta hideg iránt őszi napokon, amikor megpróbáltunk átkelni a ház melletti fatelep udvarának sarán, vagy amikor a nedves hóban elcsúszott ismerősömet segítettem

⁹ „A szinesztetikus érzékelés a szabály” – írja Merleau-Ponty (1962: 229). A szinesztézia ma nemcsak a fenomenológiai antropológiai kutatásokat érdekli, hanem komolyan foglalkozik vele a neurológia és a pszichológia is. (van Campen 2008) Herzfeld szerint az antropológiai kutatások számára Lévi-Strauss fedezte fel a szinesztézia jelenségét, és használta azt a mítoszok értelmezéséhez (Herzfeld 2007: 437)

¹⁰ Erre vezethető vissza feltehetően az is, amit fent említett tanulmányukban Sipőcz Katalinék állítanak, hogy az érzékelést jelentő igék poliszémek. (Kubitsch–Sipőcz–Szeverényi 2023)

föl a földről. Ugyancsak a hideg és a tisztaság fogalmához kapcsolódik az az elképzelés is, hogy tiszta időben a betegségek sem terjednek.

A hideg emellett a **szabadságot** is jelenti a hantik számára. Számunkra a hideg, a hó azt jelenti, passzívakká válunk,¹¹ beszorulunk a házunkba, megnehezednek vagy szünetelnek a közlekedési lehetőségek: az iskolások alig várják a hideget és a havat egy-egy iskolaszüneti napért; a városi tömegközlekedés és a vasutak leállása, a közutak járhatatlanná válása az „igazi” téli, hideg napok állandó vezető híre. Ezzel szemben számukra a tél és a hideg beköszönte azt jelenti, hogy befagy a folyó és a mocsár, aminek hatására megnyílik a hosszabb és könnyebb utazás lehetősége. Vagyis a hideg beköszöntével a világ nem beszűkül, hanem egy csapásra kitágul.

A közlekedés tehát a vaszjugáni tajgában, főleg a mocsaras területeken pulzáló, időszakokhoz kötött, és különösen az volt addig, amíg a modernizáció hatására az autóutak és a vasutak állandó közlekedési lehetőséget nem teremtettek. A 20. század elejéig nyáron a szárazföldön gyakorlatilag nem lehetett hosszú utakat tenni, csak gyalog közlekedhettek, hiszen az erdőben nehéz volt utakat vágni, a mocsáron, tőzeglápon pedig szinte lehetetlen volt keresztüljutni. Télen azonban, amikor a folyó, a tó, a mocsár egyaránt megfagyott, az addig járhatatlan táj kitágult, az egész világ úttá változott, az elérhetetlen távolságok elérhetőkké lettek. Telente járták lovas szánokból álló karavánjaikkal az erdőt a kupecsek, ekkor utazta végig a környezetét az azévi családi eseményeket összeíró pópa, és ekkor látogatták sorra rokonaikat a helybeliek is. Vagyis a tél a hosszabb vállalkozások, rokonlátogatások ideje volt – és ma is az – a mocsár ritmusa nyáron bezárta, télen áramoltatta az embereket.

A víz a Vaszjugán mentén maga az út: bődönhajóikkal halászni jártak; nyaranta fedett csónakokon, bődönhajókban eveztek le az Obra nemes halakra halászni; és nyaranta érkeztek meg csónakjaikkal a birodalmi adminisztráció csinovnyikjai is. Télen pedig a jég hátán lovas szánok jártak stb. A víz tehát nyáron és télen is útként szolgált. Ritmusa gyorsabb volt, mint a mocsaré, hiszen nyáron is és télen is áramoltak rajta keresztül az emberek, és csak ősszel-tavasszal zárult be a világ, amikor a víz még, a jég pedig már – vagy fordítva – nem volt járható.

Ez többé-kevésbé ma is így van. A Vaszjugán mellett a szárazföldi közlekedés ritmusát nem tudta átírni az itt meglehetősen kiépítetlen közúthálózat és a teljesen hiányzó vasúti közlekedés. Télen a mocsár befagy, és speciális téli autóutak, „zimnyikek”¹² nyílnak, amelyek az addig nehezen megközelíthető területeket

¹¹ „Most tél van és csend és hó és halál.” (Vörösmarty Mihály: Előszó)

¹² A „zimnyik” csak télen használatos utat jelent, erre utal neve is, aminek alapja az orosz *зима*, vagyis ’tél’ jelentésű szó. Az utak nyaranta nyiladékok képét mutatják: kiirtott, vagyis a fásszárú növényektől megtisztított erdei és mocsári útszakaszok, amelyeket a tél elején láncfalpas erőgépekkel újra és újra megjárnak, lesimitanak, ezzel egyrészt relatíve simává, másrészt olyan tömörre teszik a visszafagyó havat, hogy a személyautók is nyugodtan

átmenetileg a megye vérkeringésébe kapcsolják, nyáron viszont alig van út, amit használhatnának.

A folyók is ugyanolyan ritmusban lüktetnek ma is: nyáron és télen is útként szolgálnak. Télen a „zimnyikeket” veszik hátukra, nyáron megnyílnak a hajók számára: az Obon ma is rendszerezések mind a távolsági, mind a kis körben közlekedő hajójáratok, a Vaszjugánon viszont ma már csak a folyó torkolatához közeli települések kapcsolódnak vízi úton a járasszékhelyhez, Kargaszokhoz.

A közlekedési lehetőségek megléte illetve hiánya okozza azt, hogy ma csak azok a települések maradtak életben, amelyek közel vannak a járasszékhelyhez, könnyen elérhetők autó- és/vagy hajóúton, vagy pedig valamely más közlekedési lehetőség – Novüj Vaszjugán esetében a mellette húzódó olajbányászok által épített betonút – be nem kapcsolja őket a centrális vérkeringésbe. A „távoli” települések kezét elengedték, lakosaikat a megmaradó településekre költöztették. A 890 folyamkilométer hosszú Vaszjugán mentén így ma a korábbi körülbelül 50 helyett mindössze 10 település található, azok fele az Ob torkolatától nem messzebb, mint 30 kilométerre fekszik.

Nemcsak a távolsági, de a „közeli” közlekedés ritmusát is az évszakok lüktetése szabja meg, hanti vadász ismerőseim a mai nap is eszerint élnek. Télen-nyáron elsősorban gyalog járnak, télen alkalmanként ma is motoros szánokkal vitetik ki magukat a tajgába, korábban pedig „vezgyehódok”,¹³ lánctalpas kételtű járművek is jártak. A Vaszjugánon télen jégből hízalt hídon, nyáron kompon jutnak át a túloldalra, tavasszal és ősszel pedig csak várják, hogy végre újra használatba vehessék az átkelőt. Vadászhelyeiket rendszerint gyalog vagy sítalpakon keresik fel, de útjaikat úgy tapossák, hogy ne csak egy gyalogos, de egy motoros szán is elmehessen rajta. Sí útjaik mocsarakon, erdőkön keresztül vezetnek, de rendszeresen járnak a befagyott tavon is: a tavat sí utak hálózata szövöi át, könnyedén elárulva az értő szemlélőnek, hogy ki, honnan és pontosan hova jár rajta, milyen rendszerességgel. Nyáron a száraz erdei ösvényeken illetve a mocsarakon átvezető kisszámú úton járnak, illetve a tó és mellékfolyói szolgálnak számukra és bődönhajóik számára úthálózatul.

A hantik számára a hideg beköszönte az **aktivitást** is jelenti. Az őszi kényszerű passzivitása után ekkor kezdődnek igen fontos gazdasági szezonok. Az őszi vége, az „erdei vad télre készül” hava passzivitást jelent, amikor arra várnak, hogy a prémes állatok bundája bedúsuljon, az alkalmi és nem nagy volumenű – gyakorlatilag állandóan gyakorolt – halászat mellett más tennivaló nincsen. Korábban, a „fák

járhatnak rajta. A zimnyikek folyókon is áthaladnak, locsolással hízalt, gerendákat a jégbe fagyasztva megerősített alkalmi jéghidakon. A kényelem azonban relatív, amit ezek az utak nyújtani tudnak: talajuk minden igyekezet ellenére meglehetősen hepehupás, ami igen rázóssá és lassúvá teszi az utazást, ráadásul veszélyezteti az autók épségét.

¹³ Az orosz *æe3ðe* 'mindenhol' és *xoðumb* 'jární' igéből képezve.

levelei lehullanak” hónapban,¹⁴ a nyári és őszi munkák után felkészülnek a téli vadászati időszakra, vagyis helyrehozzák, megjavítják esetlegesen megrongálódott vadászházaikat, feltöltik azokat tartós élelmiszerekkel és a szükséges berendezési tárgyakkal, valamint vas csapdáikat is előkészítik. Koratélen, vagyis a „Torəm¹⁵ megfagy”, másnéven a „vadászat hava” idején kezdődik az aktív vadászat időszaka. Tehát ekkor, a frissen megfagyott, vékony hóval borított tájon eleinte szabad lábbal, később sílécetekkel járnak az erdőt prémes állatok után. Kutájukat, esetleg kutyáikat magukkal viszik, szabadon engedik, és azok felkutatják a mókusokat, cobolyokat, a vadász pedig lelövi a fára felhajtott vadat. A „téli hónapban”, ha már a hó túl mély, és nemcsak az ember, de a kutya számára is nehezen járható, ha már nincs valószínűség a mély havon is gyorsan menekülő cobolyt utolérni, akkor zajlik leginkább a csapdás vadászat. Az előre felállított csapdákkal kijelölt vadászösvényeiket rendszeresen végigjárják, ellenőrzik, hogy esett-e bele vad, tisztítják őket, vagyis folyamatosan fenntartják működőképességüket. Ez az időszak is rengeteg gyaloglással jár, hiszen egy-egy vadásztút alkalmanként akár egy hétig is eltarthat. A „tél halálának havát” ehhez képest már halott időszaknak¹⁶ tartják, amikor ugyan még igen hideg van, ám a vadászat ideje lejár. A prémes vadak vadászatának nemcsak az államilag kijelölt időszaka ér ekkor véget; hanem az is lehetetlenné teszi, hogy a vadak már vemhesek, így vadászatuk egyrészt veszélyeztetni a következő évi állományt, másrészt a vemhes állatok prémje csecsbimbóik kidudorodásával eladhatatlanná válik; sőt e hónap végén a közelő tavasz hatására már ritkulni is kezd a bundájuk. A tél eleje a nagyvadak vadászatának is a legfontosabb ideje, ekkor ejtik el azokat a jávor- és rénszarvasokat, amelyek a téli és tavaszi időszak húsbázisát jelentik családjaik számára.

A tél elején, amikor a folyók már végleg „beállnak”, kezdődik a téli, jég alatti halászat időszaka, amikor elsősorban vejszékkal és varsákkal, állító hálókkal halásznak, de a nagy téli hálózásoknak is ez az időszaka. A „tél halála hónapban” a halászat jelentősége folyamatosan csökken, a halak mozgása a tavaszi ívási időszakig lelassul, és majd a halászat is csak akkor kezdődik újra.

Télen, amikor hideg van, van a favágásnak és -hordásnak is az egyik kiemelt időszaka. A kivágott fa a havon, szánnal könnyen hazahordható, esetleg hazahúzható, és – ahogy már említettem – a hasogatása is ekkor a legkönnyebb. Ekkor készülnek fel a házak építésére is. Az esetleg már nyáron kiszemelt, egyenes, csomók és csavarodások nélküli fákat ekkor vágják ki, és ha a kiszemelt házhelytől messze vannak, és nehézkes lenne hazahúzni azt, akkor egy-egy folyóig vagy tóig viszik

¹⁴ A vaszjugáni hantik hónapjai nem esnek egybe a modern naptár beosztásával: az időjárás és aktivitásuk formája határozza meg őket.

¹⁵ *Torəm* – az ég és az isten hanti neve.

¹⁶ Oroszul *мертвый сезон*.

csak el, várva, hogy a hóolvadás utáni magas víz idején csónakkal a megfelelő helyre vontathassák őket. Vagyis egyértelműen látszik, hogy nem véletlenül asszociálódik a hideg az aktivitással, hiszen a tél az egyik legmozgalmasabb időszaka az évnek.

A hideg ezen túl a politika területén is jelentéssel bír. Ezzel kapcsolják össze saját **periferialitásukat** is. A hideg, a többségi társadalom számára nehézségeket jelentő, élehetetlennek tartott, leküzdendő táj marginalitásuk, periferialitásuk elsődleges oka. Világuk olyan táj, hogy az itt élésért még az állam is kompenzál, fizetésük mellé az „északi pótlék” nevű juttatást is rendszeresen kapják. Vagyis a kirekesztettség és az isten háta mögöttség is kapcsolódik a hideg jelentésmezejéhez, sőt talán még primitivizál is.

A terepmunkás lehetőségei

Az érzékelés nagykorúsítása az antropológiában nemcsak az érzékelések leírásának, értelmezésének kérdését veti fel, hanem komoly következményei vannak az antropológia gyakorlatára, a terepmunkára is. Ahhoz, hogy más kultúrák, adott esetben a hantik érzékelését megérthessük, magunknak kell meg tapasztalnunk az ő érzékszervi észlelésüket, vagy legalábbis át kell élnünk azt, amit ők éreznek. A hallott, lejegyzett történetekhez hasonlóan fontos szerepe van az antropológus testi tapasztalatainak: az antropológus teljes teste része a terepmunkának. Minden tapasztalatunk, érzékelésünk működik a terepen is, és ezek a tapasztalatok is fontosak a terep megértéséhez. A tényleges résztvevő megfigyelés során szinesztikus élmények érnek, amelynek felfogásához minden érzékszervünkre, a nyitott elme mellett „nyitott testre” is szükségünk van (van Ede 2009: 65). Vagyis szubjektív tapasztalataink még az eddigieknél is fontosabbaknak tűnnek tudományszakunk művelésében. „A résztvevő megfigyelés klasszikus antropológiai módszere, amelyet más tudományágak gyakran etnográfiai módszerként írnak le, a legalkalmasabb arra, hogy megismerjük és megértsük a világ érzékelésének különböző módjait. Ez azonban többet jelent a pusztá megfigyelésnél és hallgatásnál. Nyitott elmére, valamint bátorságra és akaratra van szükség ahhoz, hogy a saját testünket kutatási eszközzé tegyük. A nyugati tudomány kialakult módszertanából ki kell lépünk, ha valóban meg akarjuk érteni a Másikat” (van Ede 2009: 70).

Ha tehát az érzékelések közvetítette tényleges jelentéseket, mások életvilágát és ezekhez képest a saját helyünket akarjuk megérteni (Howes 2004: 1), akkor a korábban egyeduralkodó látás mellett minden érzékszerv komoly figyelmet érdemel a terepmunka során. A látás korábbi egyeduralkodó helyzetének egy eddig nem tárgyalt okát Herzfeld a terepen történő adatrögzítés sajátosságában látja: „A tudósok gyakorlatilag vonakodnak azzal foglalkozni, amit a felvevőkészülékük nem tud térben és időben rögzíteni. Az az antropológia, amely nem hajlandó elismerni

annak jelentőségét, aminek mérésére vagy leírására nincsenek technikai eszközei, igencsak szegényes empirikus tudományág lenne” (Herzfeld 2007: 437).

Máshogy értünk meg egy jelenséget a testünkkel (embodiement), ha át is éljük azt. Máshogy értjük például a halászatot, ha végighalászunk egy napot téli halászat idején, törjük a jeget mi is, a hideg vízben nyúlkalunk, hogy kiemeljük a varsát, vödörökbe merjük, majd végül zsákokba öntjük a csapkodó, majd lassan mozdulataikba fagyó halakat, húzzuk a zsákokkal megrakott szánt a délutáni félhomályban, vagy éppen belegémberedünk abba, hogy közben mozdulatlanul fényképezzük, filmezzük őket. Vagy ha a tavaszi halászdíny idején másfél héten át reggeltől estig halat pucolunk a halbontó-lócára kuporodva, gémberegett tagokkal, vérben-vízben tapicskolva, esőben, monoton módon, szükségszerű sérüléseink iránt érzéketlenül, miközben a ruhánk egy életre beszívja magába a halszagot. Vagy máshogy értjük a vadászat szerepét, ha velük együtt napokon át végigjárjuk vadászösvényüket, amikor minden este más vadászházban alszunk, minden estére elfáradunk, a sítalp húzza a lábunkat, a vállunkra ránő a hátizsák, a hideg sebesre csípi az orrunkat, csalódottak vagyunk, mert kevés a zsákmány és potyára kutyagolunk, mégis élvezzük az állandó úton lét, az erdei ösvény szabadságát, a napfény simogatását és a bensőséges kapcsolatot útítársunkkal.

Ezek az élmények a megértést, az átélést erősen befolyásoló komplex érzékszervi tapasztalatok, amelyeket szöveggé tenni is igen nehéz. Hiszen hogyan tudjuk visszaadni azt a tapasztalatot, amit ők átéltek? Hogyan tudja az érzékek etnográfiaja ábrázolni mind a kutató, mind a résztvevők érzékeléseit? És hogyan tudjuk az érzékelések folyamatos és végtelen tengeréből kiragadni azokat, amelyek segítséget nyújtanak a megértésben? Ahogy Le Breton írja: „Az érzékek antropológiájának megírása kérdéseket vet fel magával az írással kapcsolatban is – hogyan kell a történetnek az elejétől a végéig kibontakoznia? Hogyan lehet a végtelen információkból válogatni, és életre kelteni azokat anélkül, hogy az olvasó elveszne a bőségben és a részletek halmozásában?” (Le Breton 2017: 5).

Le Breton az előbbi idézetben a válogatás nehézsége mellett az életre keltés problémáját is felvillantja. Stoller ehhez kapcsolódóan azt állítja, hogy az antropológiai szövegek írásmódja, az analitikus megközelítés megfosztja a testet a szagoktól, ízekről, textúráktól és fájdalomaktól, vagyis általában az érzékiségétől, mert még a testről szóló szövegek túlnyomó része is egyfajta testtelen nyelven íródott. „A néprajzi helyzetek érzékiségének életteli leírását jelentősen háttérbe szorította a száraz, analitikus próza. A problémaorientált néprajzban az adatokat – a nem vizuális érzékszervek nagymértékű kizárásával – a társadalomelmélet szempontjainak finomítására használják. Az intellektualizált próza e száraz sztyeppéjén elvesznek mások karakterizációi, ahogyan társadalmi életüket élik” (Stoller 1989: 8). Javaslatára szerint új, kevésbé analitikus, a szépirodalomhoz erősen közelítő nyelvet kell találni, ahol az antropológusok „a párbeszéd, a leírás, a metafora, a metonímia,

a színekdoché, az ironia, a szagok, a látványok és a hangok választékát keverik össze, hogy olyan elbeszélést hozzanak létre, amely ízlelgeti a Másik világot” (Stoller 1989: 32).

Az érzéki élményeinket leíró szövegek nem átugrandó, lényegtelen, hangulatfestő „tájleírások” a terepmunkáról szóló tudományos könyvekben, hanem a lényeg hordozói, lámpások a homályban maradt tapasztalatok megvilágításához. Jelentőségüket Stoller mutatja meg megfelelően: „Az érzéki többet jelent, mint a dolgok megjelenésének vagy szagának leírása a Mások országában. (...) A kiváltságos helyzetben lévő látás mellett az ízlelés, a szaglás és a hallás figyelembe vétele nemcsak élénkebbé és hozzáférhetőbbé teszi az etnográfát, hanem közelíti a beszámolóinkat a terep tényleges valóságához – ezek a beszámolók ettől tehát inkább tudományosabbak lesznek, semmint kevésbé tudományosak” (Stoller 1989: 9). Vagyis az antropológiai szövegek „objektivitása” és az érzékelések leírásának „szubjektivitása” nem kizárják, hanem erősítik egymást (van Ede 2009: 71).

A különböző érzékelések ábrázolása – érvel van Ede – legyen az antropológiai szöveg bármennyire kreatív, önmagában valószínűleg nem elégséges. Hiába sietnek segítségünkre a film, a kép, az audio-vizuális média¹⁷ legkülönbözőbb lehetőségei, mégis úgy tűnik, hogy a művészeti formáknak több esélye van az alapvetően multiszenzoros, szinesztetikus érzékelések megmutatásában. „Így, még ha az írott szövegek nélkülözhetetlenek is tűnnek az új tapasztalatok átadásához, az íróknak minden eddiginél több inspirációt kell keresnie a különböző egyéb médiumokban, az általuk kiváltott érzékszervi észlelésekben és magukban az érzékszervi tapasztalatokban” (van Ede 2009: 71). Hiába érvel azonban szerzőnk az írás hiányosságai mellett, homályos utalásoknál konkrétabb javaslata nincs arra, hogy mivel lehetne azt kiváltani. A mai technikával is maximum csak a hang és a vizuális média kínálkozik lehetőségnek, ám ennek módszertana, főleg a hangé, eléggé kiforratlan. Herzfeld hívja fel a figyelmünket arra, hogy még a vizuális médiumok tanulmányozását is mindig szavakkal kell kifejezni (Herzfeld 2007: 431).

De az ábrázolás kérdése után térjünk vissza a mások tapasztalatának megértéséhez. Ehhez példaként hadd idézzem 2001-es terepnaplóm egy bejegyzését, amely egy számomra igen emlékezetes napról szól, amely meghatározóan járult hozzá a hideg megértéséhez. Annak ellenére igaz ez, hogy korábban már éltem meg ennél hidegebbet is. Ekkor komoly fagyban kellett Ozernojéból, az erdei szállásról a faluba mennünk. Ha nem indultunk volna el, nem értünk volna vissza időben Novüj Vaszjugánba, nem tudtam volna időben lezárni a terepmunkámat, összepakolni a felszerelésemet, és nem értem volna el időben a heti egy alkalommal közlekedő helikoptert, amely a járásközpontba vitt, ahonnan a hazaút már könnyebben

¹⁷ Igen érdekes kísérlet Sántha István soundscape projektje, mely számos írás mellett hanglemez-sorozatban is megjelenik.

megvalósítható volt. Mivel a repülőjegyemet Tomszkból már a terepmunka előtt megvásároltam, nem késhettem le a járatot. Nem volt könnyű elérnem, hogy útnak induljunk, mert ilyen hidegben a hantik sem szeretnek kimozdulni, ha lehet, csak a legszükségesebb időt töltik a szabadban. Egy előre láthatóan két napos út, amely alatt 39 kilométert kell megtennünk úgy, hogy szánokat is húzunk magunk után, nem volt vonzó lehetőség hanti útitársam számára sem, aki csak néhány napos győzködés, és sok tanácskozás után volt hajlandó elindulni velem. Elinduláskor még nem tudtuk, hogy egy nap alatt hazaérünk-e, vagy meg kell éjszakáznunk út közben, amire az állami favágók magára hagyott barakkja nyújtott volna lehetőséget. Végül utunk a nem ideális útviszonyok miatt két napig tartott. Innentől kezdve átadom a szót naplóbejegyzéseimnek:

„Ezt követte két nap gyaloglás, megközelítően 40 fokos hidegben, sőt, időnként azt meghaladóban. A hideg természetét most ismerhettem meg igazán. Amíg mentünk, addig különösebb gond nem volt. Sőt, az elején a pulóverem le is cseréltem, mert izzadtam. A jellemző pont ez: a fáradságtól felhevült test az egyik oldalon, a másikon az irreális hideg. A hidegnek az a foka, amely már fáj. Amikor nem tudsz mély levegőt venni vagy ásítani, mert úgy érzed, összetörik a tüdőd. Fáj a bőröd, állandóan a füled és az orrod dörzsölöd, hogy ne fagyjon le. Az a hideg, amelyik kicsalja a könnyed, ami ráfagy a szemed sarkára. Amelyiktől a szakálladon és a bajszodon jégcsapokká fagy a leheleted. Az a hideg, amit meztelen kézzel lehetetlen elviselni, pedig máskor alig hordasz kesztyűt. Amikor a kesztyű ráfagy a kezedre, és ha esetleg leveted, alig tudod visszavenni, mert csonttá fagyott. Amikor – valóban – pisiléskor szinte hiába keresel bármit is a nadrágban, sőt, amikor a vizeletet nem ér rá beinni a hó, mert leérkezésekor kupaccá fagy rajta. Állandóan folyt a hidegtől az orrom, amit törölgetni és fújni kellett a higiénia alapvető szabályait semmibe véve, de még így is tiszta seb lett. Amikor az ujjaid félted a lefagyástól. Amikor minden átfagy: amikor befagy a fényképezőgép; és úgy megfagy a fotóstáska karabinere, hogy elpattan, amikor fel akarod emelni. Amikor az egyébként puha cukorba beletörik a fogad – valóban letörtött a fogam egy darabja. Amikor teázás közben, a tábortűz mellett, a teából éppen csak kiemelt kanalat le akarod nyalni, és ráragad a nyelvedre; vagy amikor a kezed alig tudod letépní a barakk kilincséről, amihez hozzáfagyott. Amikor még a kabátod is fehér a ráfagyott lehelettől. Amikor a tábortűz mellett sem tudsz átmelegedni, nem érzed a lábujjaid, és állandóan menned kell, mert a cigarettaszünetet sem tudod elviselni még a tűz mellett sem.

Döbbenetes volt, soha el nem felejem: megtanultam maximálisan tisztelni a hideget [...]. Ha Pjotr Mihailovics nem lett volna velem, egészen biztosan meghalok. Este mozogni is alig tudtam, mégis fát kellett vágnunk és hordanunk, amikor megérkeztünk a barakkhoz. De hála Istennek, a barakk melegnek bizonyult, még aludni is tudtunk. Másnap reggel annyira tele voltam félelemmel, hogy nem tudtam enni sem. De akkor már jobban viseltem, tán egy-két fokkal enyhébb is volt.”

Ez a nap életem igen fontos tapasztalata, kulcsélménye volt. Ráébredtem, hogy mi az a hideg, és mit tud jelenteni, okozni az embernek. Ennek hatására már sokkal jobban megértem az ismerőseim addig mesélt történeteit, viselkedését, viszonyulását a hideghez. Azt gondolom, közelebb kerültem a hideg, és ez által a hantik megértéséhez.

De az én tapasztalatom mégsem egy hanti tapasztalata volt. Hiába fázott ő is, és hiába mérgelődött, hogy ilyen időben kint kell gyalognunk, ő mégsem volt csendes pánikban a fagytól, és nem gondolkodott azon, hogy meg fog fagyni útközben. Neki ez nem volt szokatlan helyzet, rutinja volt a kezelésében, értette a teste jelzéseit, és helyesen reagált rájuk: mindig időben állt meg, időben tartott teaszünetet, gyújtott tábortüzet; tudta, mit kell tennie, hogy neki ne fagyjon meg az orra; tudta, hogy milyen tempót diktáljon,¹⁸ hogy végig bírjuk az utat; és ő nem vesztette el egy pillanatra sem cselekvőképességét, rutinosan tette, amit tennie kellett. Más tapasztalatot jelentett ez a nap mindkettőnk számára. Számomra életem egyik legmeghatározóbb élménye volt, afféle érzéki kultúrsokk (Le Breton 2017: 5), amikor megtapasztaltam tűrőképességem határát; neki viszont csak egy nap volt a többi közül. Én *túléltem* azt a napot, ő egyszerűen *átélte* azt. Ő sem közben, sem utána, amikor meséltünk róla, nem érezte azt a kvázi-vallásos pátoszt, amit én a mai napig érzek, ha eszembe jut az a nap. Hiába voltunk ugyanabban a helyzetben, ő nem látott legyőzhetetlen veszélyforrást a hidegben, ez egyszerűen élete egy szokványos, bár nem a leggyakoribb helyzete volt, amely ugyan neki sem volt komfortos – hiszen nem akart elindulni, el akarta kerülni – de ha már benne volt, nem látta ellenségesnek.

Alapvetően máshogy éltük meg azt a napot, de értelmezéseink közt is különbségek voltak. Problémát okozhat a jelentések, értékek értelmezése is, amelyeket ezek az érzékelések magukban hordoznak. Lehetnek ugyanis saját tapasztalataink, amelyek közelebb visznek minket az ő érzékelésük és életvilágaik megértéséhez, az ő érzéseik értelmezéséhez mégsem csak az kell, hogy átéljük mi is ugyanazt, hogy közben olvassuk reakcióikat, hanem az is, hogy el is meséljék, hogy mit éreztek. Vagyis hiába a megosztott személyes tapasztalatok, amelyek árnyalják a megértést, mégis vissza vagyunk zárva a narráció világába. Azt visszaadni, hogy a „másik” mit és hogyan érzékel, elsősorban csak a nyelven átszűrve teheti meg az antropológus.

¹⁸ Eleinte kifejezetten lassúnak éreztem a nálam harminc évvel idősebb férfi tempóját, nem számoltam azzal, hogy a hideg mennyi energiát vesz ki a testből.

Felhasznált irodalom

- Bíró Bernadett – Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor 2019. Nyugat-szibériai uráli nyelvek térbeli orientációs rendszere. *Folia Uralica Debreceniensia* 26: 29–44.
- Boman, Thorleif 1960. *Hebrew Thought Compared with Greek*. New York: W. W. Norton.
- Classen, Constance 1993. *Inca Cosmology and the Human Body*. Salt Lake City: University of Utah Press.
- Classen, Constance 1997. Engendering perceptions: gender ideologies and sensory hierarchies in Western history. *Body and society* 3(2): 1–19.
- Classen, Constance 1998. *The color of angels: cosmology, gender and aesthetic imagination*. London: Routledge.
- Classen, Constance 2005. Fingerprints: writing about touch. In: Constance Classen (ed.), *The book of touch*. Oxford: Berg. 1–9.
- Classen, Constance; Howes, David and Synnott, Anthony 1994. *Aroma: the cultural history of smell*. London: Routledge.
- Descartes, René 2016. *Dioptrika*. Budapest: Gondolat.
- Dubord, Guy 1995. *The Society of the Spectacle*. New York: Zone Books.
- Falk, Pasi 1994. *The consuming body*. London: Sage.
- Feld, Steven 1996. Waterfalls of song: an acoustemology of place resounding in Bsavi, Papua New Guinea. In: S. Feld – K. Basso, (eds.), *Senses of place*. Santa Fe: School of American Research Press. 91–135.
- Foucault, Michel 2000. *Elmebetegség és pszichológia. A klinikai orvoslás születése*. Budapest: Corvina.
- Hall, Tom; Lashua, Brett and Coffey, Amanda 2008. Sound and the everyday in qualitative research. *Qualitative inquiry* 14 (6): 1019–1040.
- Herzfeld, Michael 2007. Senses. In: Antonius C. G. M. Robben – Jeffrey A. Sluka (eds.), *Ethnographic Fieldwork. An Anthropological Reader*. Oxford: Blackwell. 431–442.
- Howes, David 1991. Sense and non-sense in contemporary ethnographic practice and theory. *Culture* 11(2): 65–76.
- Howes, David 2004. *Sensual relations*. Ann Arbor: University of Michigan Press.

Jutte, Robert 2005. *A History of the Senses: from Antiquity to Cyberspace*. Cambridge: Polity Books.

Koptjevskaja-Tamm, Maria 2015. Introducing "The linguistics of temperature". In: Maria Koptjevskaja-Tamm (ed.), *The Linguistics of Temperature*. Amsterdam/Philadelphia: John Benjamins Publishing Company.

Kubitsch Rebeka – Sipőcz Katalin – Szeverényi Sándor 2023. Az érzékelésigék rendszerének vizsgálata az udmurt, manysi és nganaszan nyelvekben és annak történeti vonatkozásai. In: Cser András – Nemesi Attila László (szerk.), *Nyelvelmélet és diakrónia 5*. Budapest: Pázmány Péter Katolikus Egyetem Bölcsész- és Társadalomtudományi Kar. 333–362.

Le Breton, David 2017. *Sensing the World. An Anthropology of the Senses*. London: Bloomsbury.

McLuhan, Marshall 1963. *Understanding Media: The Extensions of Man*. Cambridge, MA: MIT Press.

Merleau-Ponty, Maurice 1962. *Phenomenology of Perception*. London: Routledge.

Nagy Zoltán 2021. *Egy folyó több élete. Hantik és oroszok a nyugat-szibériai Vaszjugán mentén*. Kultúrák Keresztútján 27. Budapest: ELKH Bölcsészettudományi Kutatóközpont, Néprajztudományi Intézet, PTE Néprajz – Kulturális Antropológia Tanszék, L'Harmattan Kiadó.

Ong, Walter J. 1967. The Presence of the Word: Some Prolegomena for Cultural and Religious History. New Haven: Yale University Press.

Ong, Walter J. 1969. World as View and World as Event. *American Anthropologist* 71: 634–637.

Rée, Jonathan 1999. *I see a voice*. London: Harper Collins.

Rice, Tom 2003. Soundselves: an acoustemology of sound and self in the Edinburgh Royal infirmary. *Anthropology today* 19(4): 4–9.

Sipőcz Katalin 1994. *A vogul nyelv színnevei*. Szeged: József Attila Tudományegyetem.

Sipőcz Katalin 2006. A testrésznevek szerepe az érzelmek nyelvi kifejezésében a manysiban. *Folia Uralica Debreceniensia* 13: 117–128.

Sipőcz Katalin 2015. Testi kalandozások, avagy mire jók a testrésznevek? In: Szeverényi Sándor; Szécsényi Tibor (szerk.), *Érdekes nyelvészet*. Szeged: JATEPress. 85–103.

Stoller, Paul 1989. *The Taste of Ethnographic Things. The Senses in Anthropology*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Stoller, Paul 1997. *Sensuous scholarship*. Philadelphia: University of Pennsylvania Press.

Stoller, Paul – Olkes, Cheryl 1989. *In Sorcery's Shadow? A Memoir of Apprenticeship among the Songhay of Niger. Memoir of Apprenticeship Among the Songhay of Niger*. Chicago: University of Chicago Press.

Szeverényi, Sándor – Sipőcz, Katalin – Bíró, Bernadett 2022. A Siberian River Runs Through It: Specific expressions of spatial relations/orientation in the Uralic languages of Western Siberian river valleys. In: Bradley, Jeremy (szerk.), *Tonavan Laakso. Eine Festschrift für Johanna Laakso*. Wien: Praesens Verlag. 128–146.

Taylor, Lucien 1996. Iconophobia. *Transition* 69: 64–88.

van Campen, Crétien 2008. *The Hidden Sense. Synesthesia in Art and Science*. Cambridge – Massachusetts: The MIT Press.

van Ede, Yolanda 2009. Sensuous Anthropology: Sense and Sensibility and the Rehabilitation of Skill. *Anthropological Notebooks* 15(2): 61–75.

Viberg, Åke 1984. The verbs of perception: A typological study. In: Butterworth, Brian – Comrie, Bernard – Dahl, Östen (eds.), *Explanations for Language Universals*. Berlin: De Gruyter. 123–162.